

SUMARI

Pròleg	11
Abreviatures i sigles	15
Introducció	17
D'on partim	21
Benestar, sentiments i actituds en relació amb la llengua	21
Dos models lingüístics; una varietat desatesa	27
Un territori limítrof amb una història particular	39
Una proposta de representació territorial	39
Una llengua sota dos administracions	44
Lleida, una capital vulnerada	46
El tarannà ponentí	50
Prejudicis i estereotips	53
Els joves lleidatans opinen	58
La salvaguarda del patrimoni lingüístic	60
Una anàlisi de les reflexions dels parlants	65
Què en diuen a la perifèria fronterera	66
El codi lingüístic comú: la llengua	66
La riquesa interna de la llengua: les varietats locals	96

Què en diuen a la perifèria no fronterera	114
El codi lingüístic comú: la llengua	114
La riquesa interna de la llengua: les varietats locals	120
Conclusions	145
La vinculació emocional entre parlants i llengua: una tipologia	145
La complexitat incrementada en els territoris perifèrics i fronterers	155
Idees per a una millora del benestar lingüístic	163
Bibliografia	169
Agraïments	177

PRÒLEG

En algun moment i en algun indret he utilitzat la metàfora de l’aneguet lleig per a referir-me al català de Ponent. Suposo que tothom en té al cap la història: l’aneguet més lleig de tots és víctima del rebuig dels seus companys, tots ells d’aspecte més “normatiu”. Sembla que Hans Christian Andersen (1805-1875), en el moment de concebre’n l’argument, es va inspirar en la biografia pròpia, i tan sols cal cercar a Internet un retrat de l’il·lustre escriptor danès per a entendre el perquè: de ben segur que a causa de la seua fesomia ben peculiar devia ser víctima d’allò que avui anomenem *bullying* (i que abans no anomenàvem de cap manera, però prou que ho coneixíem!). Al capdavant de la història, l’aneguet resulta que no és pas un aneguet, sinó un poll de cigne que esdevindrà, en esquerar-se, una au ben ufana. I així, tot seguint la lliçó moral del conte, Andersen va passar a ser, amb els anys, un autor conegut i reconegut per totes les generacions d’europeus d’ençà d’aleshores i fins a l’actualitat. És aquest el cas del català nord-occidental? És encara, passat ja gairebé un quart del segle XXI, el català que alguns perceben com a “lleig” perquè no acaba d’encaixar amb la llengua pretesament modèlica de la costa de Llevant i voltants i, alhora, tampoc no s’identifica del tot amb les altres alternati-

ves, més o menys oficialment o oficiosament reconegudes, com el mallorquí i, molt especialment, el valencià?

Tinc la impressió que la mateixa pregunta és gairebé una ofensa a la intel·ligència de qui té a les mans aquest llibre. Qui ha arribat fins ací per interès, segurament ja té les respostes a aqueixes preguntes i, com jo, ha assumit amb orgull la condició de “poll de cigne” i, en conseqüència, ja ha superat el complex inherent a la inferior categoria d’“ànc desmanegat”. Avui dia, a l’extrem nord-occidental de l’idioma, ja no ens moquem amb mitja màniga i no ens estem de res. Tenim carreteres, supermercats i fins i tot (ai!) un aeroport (de fet, dos: el d’Alguaire i el de la Seu d’Urgell). Ja no ens estigmatitza la imatge tòpica de pagerols que bevem amb porró, ni tan sols en els ambients més “capitalins”. Tot i que sembla que, malgrat tot i en el camp dels complexos col·lectius, alguna cosa n’ha quedat. I en terres d’administració aragonesa —per raons biogràfiques ho visc gairebé quotidianament— encara més. Però tot això són impressions, i el món de la ciència no està fet d’impressions, sinó de dades empíricament constatables.

I és en aquest punt on entra la feina més que meritòria de l’Annabel Gràcia. Totes aquestes impressions, recollides i documentades a més a peu de carrer, són passades pel filtre del rigor científic. I ho ha fet des d’un entorn acadèmic molt particular, gairebé irrepètible: una tasca col·lectiva, força innovadora, d’estudi dels sentiments associats al fet lingüístic en terres de frontera administrativa, liderada pel Grup d’Història de la Llengua i Llengua Normativa de la Universitat de Girona, amb la qual hem col·laborat també diversos investigadors i grups de recerca de les universitats Rovira i Virgili

i de Lleida. Els fruits més concrets del treball personal de l’Annabel els teniu a les mans. Però la seua tasca d’enllaç en aquesta mena d’*entente cordiale* entre Lleida i Girona (una *entente cordiale* que, justament en aquest àmbit dels complexos d’inferioritat i de superioritat associats a les varietats del català, algú hauria pogut considerar a priori contra natura) ha donat uns resultats d’un altre nivell, potser no tan evidents però igualment ben productius. I tot plegat, tota aquesta feina d’investigació i alhora de comunicació, ens ha portat a disposar, finalment, d’una referència que ens permet de saber, en aquesta mena de procés d’*empoderament* del lleidatà, del camí recorregut i del que encara queda per recórrer.

Es dona la circumstància que el moment de redactar aquestes ratlles coincideix amb el final —crec que definitiu— de la meua dedicació docent. He tingut el privilegi de seguir tota la trajectòria acadèmica de l’Annabel Gràcia, gairebé des de la seua entrada a la universitat fins a la seua tesi doctoral. Em resta la satisfacció de pensar que potser, ni que només haja estat una mica, he contribuït a la seua formació intel·lectual i científica. És un orgull que ningú no ens podrà llevar mai, als professors; el millor tresor de la nostra professió. Aquest privilegi i, és clar, el de gaudir de la seua amistat. Però ni l’orgull professional ni l’amistat m’impediran de valorar, en la seua justa mesura, la importància del present treball en la presa de consciència col·lectiva, a efectes lingüístics, de la gent de Ponent: conèixer-nos per a millorar, i tot això ben lluny, mai millor dit, de sentir el cant de cigne.

RAMON SISTAC

ABREVIATURES I SIGLES

AVL	Acadèmia Valenciana de la Llengua
CCMA	Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals
coord.	coordinador/s
DCVB	<i>Diccionari català-valencià-balear¹</i>
DIEC2	<i>Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans</i>
dir.	director/s
ed.	editor/s
<i>f.</i>	femení
GHLLN	Grup d'Història de la Llengua i Llengua Normativa
GNV	<i>Gramàtica Normativa Valenciana</i>
ICF	Iniciativa Cultural de la Franja
IEBC	Institut d'Estudis del Baix Cinca
IEC	Institut d'Estudis Catalans
IEI	Institut d'Estudis Ilerdencs
IRMU	Institut Ramon Muntaner
km	quilòmetres
km ²	quilòmetres quadrats

1. Veg. Alcover & Moll (1988).

p.	pàgina/es
p. ex.	per exemple
PEOLC	<i>Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana</i> ²
<i>subj.</i>	subjuntiu
TFM	Treball Final de Màster
veg.	vegeu
vol.	volum/s

INTRODUCCIÓ

“Ets de Lleide?” Qui no ha pronunciat mai o ha sentit en boca d’altri aquesta frase? La pregunta no sembla pas maliciosa i, de fet, més d’un lector deu estar pensant que pot resultar afectuosa o, si més no, graciosa. No és menys cert, però, que altres curiosos que ara mateix llegeixen aquestes ratlles estan experimentant un lleu —o no tan lleu— sentiment d’indignació o d’impotència.

D’això tracta el volum que teniu a les mans: de sentiments vinculats a la llengua. I és que *Aquesta llengua que estimo* naix de la persistència i la tossuderia —per què no dir-ho— d’una ponentina a l’hora de comprendre primer i explicar després el perquè dels prejudicis lingüístics vers el català de Lleida i voltants. Durant més d’una dècada he *peregrinat* pel territori —i a voltes també més enllà— cercant respostes, però sobretot intentant fer emergir emocions en els parlants. “Es pot estimar una llengua? I tu, t’estimes el català?” Aquestes han estat preguntes recurrents que he anat formulant a tort i a dret. Preguntes que, en parlar d’*estimar*, forçosament havien de remoure quelcom d’interior.

Un cop acceptada la càrrega emocional inherent a la llengua —si més no a la materna—, caldria veure quants de nosaltres no hem patit també en alguna ocasió una mena

2. Veg. Institut d’Estudis Catalans (1999a, 1999b i 2018).

d'esquizofrènia lingüística. Pensem en aquelles llargues sobretauls en què girem el cap a banda i banda per xarrar amb un i altre, i vet-ho aquí anem canviant del català al castellà i viceversa, fins que ja no sabem què carai estem parlant. I tot, en un ridícul intent de demostrar que els catalanoparlants som molt educats. O pensem en aquells moments en què volem emprar la nostra llengua al nostre territori (oh! quin atreviment, eh!) però no ens en sortim i si miraculosament ho aconseguim no és pas de franc. El malestar estomacal és fruit d'aquesta batalla interna de sentiments contraposats que no ens deixen ser mai completament lliures. O bé hi ha encara aquells casos en què parem esment en converses en les quals els més fidels a la llengua esmercem esforços per esquivar determinats barbarismes flagrants perquè coneixem la forma lèxica catalana (com ara *cruiximents* o *companyonia*), alhora que observem atemorits la reacció del nostre interlocutor, que només amb la mirada en té prou per mostrar-nos una clara incomprensió desvergonyida o bé per titllar-nos simplement de petulants.

I aquesta esquizofrènia s'agreuja en els territoris perifèrics i fronterers. Però és que a més alguns de nosaltres la vivim també en relació amb la varietat dialectal. Així, mentre no ens movem de la nostra zona de confort el nord-occidental campa amb llibertat absoluta, però si canviem de territori, ai las! El sentiment d'inferioritat s'apodera de nosaltres i vestim un insofrible lleidarceloní. I el mateix podríem dir del franjolí que es desplaça Principat endins i abandona el seu català... Faria el mateix un vigatà o un gironí a Lleida o a Alcarràs, per posar el nom d'un municipi a hores d'ara prou conegut?

Jo mateixa —ho he d'admetre després de tants anys—, i malgrat haver-me esforçat per dissimular-ho, he patit i pateixo encara d'aquest malestar lingüístic. La meua constant voluntat de recuperar formes ja perdudes en el meu idiolecte (*meua, dos...* i fins i tot *roig!* mare de Déu Senyor!) no ha estat suficient a l'hora d'ocultar el llast d'una normativització excessiva fruit d'una bona colla d'anys acadèmics. Així, mentre a Llevant se m'han adreçat en castellà en més d'una ocasió quan senten el meu català lliure de neutralitzacions, a Ponent no s'estan de dir-me que soc una completa desertora per més que peregrini en pro del lleidatà.

Sigui com sigui, ni l'autora d'aquest llibre ni probablement molts dels lectors no han assolit encara el grau de benestar lingüístic que tots necessitem. En una època tan sincrètica com la nostra, en què els sentiments i les emocions, per una banda, i la globalització, el plurilingüisme i la multiculturalitat, per l'altra, són tan presents, no s'entén com encara no hem posat fil a l'agulla.

Per tot plegat i si en llegir aquestes pàgines a algú se li remouen els budells amb les declaracions d'algun dels nostres divuit protagonistes, patidors de la llengua, o se sent interpel·lat amb les reflexions que s'hi plasmen, una servidora podrà donar per més que merescuda la feina de tants d'anys.

I és que estimar-se la llengua no només consisteix a posar-la en valor i emprar-la, sinó també a reflectir-ne la diversitat interna, sense que ningú s'hagi de sentir impotent o avergonyit.¹

1. Per conèixer la metodologia de l'estudi, l'anàlisi dels corpus i el contingut complet de les entrevistes dels informants consulteu el codi QR de què disposa el llibre.

D'ON PARTIM

Benestar, sentiments i actituds en relació amb la llengua

Quan parlem de benestar ens referim a tot allò que ens reporta estabilitat, ja sigui física, psíquica, social... però sobretot emocional. Els sentiments¹ vinculen els subjectes amb els objectes, per tal com les persones no podem ser neutres davant del món (Bisquerra 2016). Sembla, doncs, que tot gira entorn de la manera com sentim les coses i una d'aquestes és sens dubte la llengua. Segons Feliu (2013, 3), “el component emocional [...] resulta indestruïble de la possessió de les llengües”. Segurament per aquest motiu les llengües, com a ens complex que són, condicionen el benestar dels parlants (Nadal 2019, 110).

Amb tot, parlar de sentiments sempre esdevé una tasca difícil. Des de la psicologia social, Perera & Monreal (2013, 24) asseguren que la mateixa paraula *sentiments* genera força incertesa quan és tractada en àmbits acadèmics. I això és així —expliquen— per dos raons: perquè els sentiments no acos-

1. A pesar de la diferència existent entre els sentiments i les emocions —“El sentiment apareix quan prenem consciència de l'emoció i aquesta s'allarga en el temps” (Equip 2020, 5)—, al llarg d'aquest volum no se'n farà cap distinció atès que no afecta els resultats de l'estudi.

tumen a ser analitzats d'una manera científica, o bé perquè es consideren íntims, privats o personals.

A banda d'aquestes dificultats a l'hora de treballar empíricament amb els sentiments, cal tenir present que aquests tenen també un component social, per tal com es poden vincular a realitats que es comparteixen socialment. Així ho constata Sistac (2016, 40): “la història de la nostra espècie és la història de la circulació d'idees, tècniques, coneixements i fins i tot sentiments entre pobles diferents”. I la llengua és, sense cap mena de dubte, una d'aquestes realitats compartides socialment. D'aquí que Perera & Monreal (2013, 28) —citant Taifel— la descriguin com “un instrumento diferenciador y al mismo tiempo de autodefinición positiva con una fuerte carga emocional”.

Nadal ha reflexionat molt sobre l'estreta relació emocional que hi ha entre els parlants i les llengües. En la seua opinió, “el contingut emocional posa de manifest les raons per les quals vivim en un món amb moltes llengües i no en un món amb només una”² (Nadal 2013, 10). Per a ell cadascuna de les 6.000 llengües parlades al món emana dels diversos estats emocionals que experimenten els parlants (Nadal 2013, 17). Així ho he pogut comprovar a l'hora d'entrevistar els que han esdevingut els nostres protagonistes: renecs i llàgrimes, enuig i agraïments, confusió i confrontació són algunes de les reaccions que provoca el català a la frontera occidental. Ho veurem més endavant.

Tot plegat ens ajuda a comprendre el dolor que poden arribar a sofrir els parlants quan desapareix una llengua. De

2. Per tal d'agilitzar la lectura, he traduït aquesta i totes les citacions literals que originàriament són en italià i en anglès.

fet, s'ha parlat a bastament del *mal de llengua* vinculat al patiment i a la frustració que es pot arribar a sentir per la pèrdua de l'idioma propi, ja que això suposa la impossibilitat de fer-ne ús i d'haver d'abandonar una realitat compartida.³ Ara bé, aquest dolor es contraposa a la manca de sensibilitat que mostren aquells que es proposen fer desaparèixer llengües amb menys parlants en favor d'una de sola, així com també a la despreocupació d'aquells altres davant de la desaparició de llengües (Sistac 2016, 40).

Però tornem als sentiments cap a la llengua que parlem. Adés he comentat que són difícils de tractar científicament per tal com són considerats íntims, privats o personals. També la llengua compta amb aquesta vessant vinculada a la individualitat, una individualitat que la fa més emocional encara. Sistac (2016, 40) ens ho explica molt clarament: “malgrat que les llengües no són de ningú i a la vegada [...] són patrimoni de tothom, la pròpia ens la sentim molt nostra, i ens toca totes les fibres del sentiment”. Si admetem que això és així, la pregunta de Nadal *et al.* (2016, 63) resulta més que pertinent:

Quando preguntamos si la lengua condiciona el bienestar de los individuos, ¿la palabra “lengua” se refiere solamente a la lengua oficial, la del Estado, o se refiere también al resto de los materiales lingüísticos, sean los que sean, que se utilizan en función de cada contexto de interacción y, por lo tanto, en función de cada grupo que se relaciona?

3. Per a més informació sobre el *mal de llengua*, veg. Comellas (2006, 135-156). I encara una visió més àmplia sobre el *dolor de llengua*, tant des del punt de vista emocional com somàtic, es pot trobar a Larreula (2002).

A partir d'aquí, caldrà distingir entre la llengua comuna representada per l'estàndard, i la llengua individual representada per les varietats geogràfiques, a la qual es poden atribuir tants o més sentiments que a la llengua.

Convé ser conscients, doncs, que la creació d'un model supradialectal que anivelli els geolectes comporta certs riscos, sobretot si tenim present que pràcticament en tots els casos aquesta varietat es construeix en la capital territorial que compta amb el poder polític, econòmic i cultural.

L'encaix entre la llengua i les varietats geogràfiques no està pas garantit. Quan no es dona pot tenir lloc —entre d'altres conseqüències negatives— el que Navarro & Rull (2000, 272)⁴ anomenen *endodiglossia*, això és, el fet d'atribuir a un dialecte un paper social prestigiós i a un altre dialecte un paper social menor". Un dels símptomes evidents és que els usuaris experimenten sentiments negatius cap a la parla desprestigiada, per la qual cosa els individus que l'empren poden acabar vivint amb cert complex d'inferioritat, el qual es reflecteix en problemes d'autoestima. Com he dit en treballs anteriors (Gràcia 2016a, 532), "la autoestima de un grupo social tiene mucho que ver con su bienestar lingüístico y, por consiguiente, con su variedad dialectal". Aquests problemes d'autoestima duts a l'extrem poden provocar allò que Rafel Ninyoles (1969) va encunyar amb el terme *autoodi* i que ja vaig tractar en una ocasió de la manera següent:

Efectivamente el concepto [*d'autoodi*] hace referencia al sentimiento de rechazo que siente el individuo perteneciente a un grupo

4. Els autors parlen concretament de marcatge, autoodi, endodiglossia, canvi lingüístic, creació de subestàndards, manca de preparació en l'oralitat formal, secessionisme, conflictivitat o hipercorrectivitat per manca de coneixements.

social de bajo estatus ante características propias consideradas inferiores a los grupos dominantes, o bien a la actitud de negación de la propia identidad especialmente en lo que se refiere a la identidad nacional o cultural. (Gràcia 2016a, 529)

Tot plegat és fruit de les actituds lingüístiques dels parlants i, consegüentment, dels prejudicis dintre de la mateixa comunitat lingüística. De fet, segons Rull (2006, 20), l'endodiglossia de què parlava es fa evident quan:

a) Hi ha desconeixement o fins i tot menyspreu envers determinades solucions dialectals (tant per part dels qui usen aquestes solucions dialectals com per part dels qui no les usen).

b) Els parlants dels dialectes allunyats del model de llengua de la televisió i l'escola se senten (o els fan sentir) menystinguts.

c) Aquests mateixos parlants poden refusar el model de llengua que no conté prou solucions del seu parlar, i no adherir-se a la llengua (qüestió preocupant en llocs com la Franja, el País Valencià o les Illes).

Per a Nadal *et al.* (2016, 62), aquesta problemàtica passa per no reconèixer els drets dels parlants dels dialectes, a diferència del que sí que ocorre amb les llengües, si més no les que compten amb un estàndard: "los derechos lingüísticos reconocidos en el derecho internacional solo se refieren a lenguas y nunca a dialectos o a lenguas no estandarizadas". I és que hom admet que les llengües tenen drets enfront de les altres llengües, però escassament hi ha qui pensa en els drets dels dialectes. En aquest sentit, Nadal & Feliu (2021, 602) fan el següent advertiment: "Les necessitats dels dialectes i els parlants s'han de preveure i planificar adequadament."

No resulta debades conèixer la percepció que tenen els membres d'una comunitat de parla sobre la variant dialectal pròpia, tot i admetent amb Pradilla (2018) que la intuïció

dels parlants com a eina metodològica és fonèdissa, variable i difícil de precisar. És aquí quan entra en joc la *dialectologia perceptual*, disciplina que compta amb una línia de recerca promoguda des de la Universitat de Michigan als Estats Units per Dennis R. Preston d'ençà dels anys vuitanta, i que actualment està en voga.⁵

Segons Moreno & Moreno (2004, 5) “la dialectologia perceptiva se elabora a partir de las actitudes de los hablantes hacia las variedades lingüísticas propias y ajenas”. Entrem, de nou, en el terreny de les actituds lingüístiques, un àmbit d'investigació directament relacionat amb el dels comportaments lingüístics, els quals, en paraules de Paternostro & Pinello (2013, 37), “no són reproductors mecànics de l'estructura social, sinó que posseeixen un grau d'autonomia que es manifesta en les tries lingüístiques i comunicatives que fan, amb les quals descriuen la realitat i en certa manera la (re)creen”. A més, algunes actituds lingüístiques duen a fer de determinats trets lèxics o morfològics un emblema de la comunitat lingüística estigmatitzada, com veurem en l'apartat “La salvaguarda del patrimoni lingüístic”.

En definitiva, doncs, sembla que el benestar lingüístic passa per assolir una estabilitat emocional vinculada amb l'encaix de la varietat lingüística adquirida i transmesa i la llengua construïda, institucionalitzada, feta pública (Nadal 2013; Nadal *et al.* 2016) i vista com a principal vehicle de comunicació per a tots. Cal sentir-se còmode amb aquest model de llengua pública, un model que inclogui paraules i formes lingüístiques amb les quals tots els membres d'una

5. Una mostra de l'interès actual per aquest nou camp d'estudi podria ser el volum Cramer & Montgomery (2016).

comunitat lingüística es puguin sentir identificats (Sistac 1992, 40; Martí i Castell 2004, 13; Rull 2006; Colomina 2016). A més, en paraules de Ferrando (1992, 69), “l'eficàcia comunicativa i l'autoidentificació dialectal no han d'estar necessàriament contraposades”. A la pràctica, però, “els dialectes tendeixen a ser rebutjats i el fet d'apropiar-se d'una llengua o no fer-ho acaba tenint una càrrega emocional molt important” (Nadal 2013, 18).

Dos models lingüístics; una varietat desatesa

Esbrinar els sentiments que la comunitat lingüística experimenta cap a la llengua catalana passa per admetre consideracions tan generals —però no per això poc importants— com les de Pompeu Fabra. En la seua construcció d'un model referencial va tenir molt present, segons ens explica Martí i Castell (2005, 176-183), que el sentiment de llengua compartida estava en joc. Ara bé, ell pensava que calia prioritzar la unitat lingüística i nacional davant dels interessos individuals, qüestió per a la qual va rebre pocs suports. Lacreu (2016) en fa una reflexió: “El sentiment d'unitat lingüística entre valencians, mallorquins i catalans sempre ha existit, i s'ha mostrat reiteradament al llarg del temps de maneres molt diverses.” Ara bé, ell mateix reconeix que “ahora, també és clarament constatable que els valencians hem tingut un acusat sentiment particularista”.

Tant és així que, malgrat la fundació l'any 1907 de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) com a centre de catalanística i amb la Secció Filològica compromesa en la continuació de l'obra de Fabra, l'any 2001 naix al País Valencià una segona entitat normativitzadora per al català —*valencià*, com des del

Amb la col·laboració de:

L'emoció és omnipresent.

© del text: Annabel Gràcia i Damas, 2023

© del pròleg: Ramon Sistac i Vicén, 2023

© d'aquesta edició:

Pagès Editors, S L, 2023

Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida

www.pageseditors.cat

editorial@pageseditors.cat

Primera edició: setembre de 2023

ISBN: 978-84-1303-486-7

DL: L 627-2023

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

www.bobala.cat

◀ imprès a lleida ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.